

Kaip optimizuoti mokslo ir meno valstybinio ir privataus sektoriaus santykių?

Dr. Daiva Tamošaitytė

Šį poleminių straipsnių paskatino parašyti daug metų ne gerėjanti, bet prastėjanti Lietuvos mokslo bendruomenės padėtis atlyginimų, socialinių garantijų ir bendrai nustatytų darbo vertinimo kriterijų bei programų atžvilgiu. Dabartiniu metu vykdoma universitetų pertvarka ir ypač ketinimas sujungti humanitarinės krypties mokslo institutus ir Lietuvos genocido ir rezistencijos tyrimo centrą į vieną darinį pavadinimu „Lietuvos humanitarinių tyrimų centras“ sulaukė ypač didelio mokslininkų bendruomenės pasipriešinimo. Šalia techninio pobūdžio pertvarkos neaiškumų ir galimų pavojų identitetui akivaizdus faktas, jog tokiu būdu išnyktų daug metų profesionaliai apibrėžtose srityse dirbančių institutų pavadinimai: Lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos, Lietuvių literatūros ir tautosakos bei Lietuvos kultūros tyrimų. Dar anksčiau, 2017 metų rugsėjo viduryje, šviesuomenę pasiekė žinia, jog Vilniaus universitete naikinamos lituanistikos katedros, o vietoj Lietuvių literatūros katedros atsirado nacionalinio turinio neatspindintis Literatūros ir

kultūros tyrimų institutas (kokios literatūros ir kultūros, gal neandertaliečių?). Analogiškai Lietuvių kalbos, Baltistikos ir kt. katedros netenka administravimo galių ir pradingsta sustambintų darinių viduje. Nekokia ir nuolat kvestionuojama yra ir bibliotekų, valstybės remiamų kultūros ir meno leidinių, muziejų padėtis. Reikalavimų laikantiesiems lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzaminus pakeitimai anuliuoja privalomų lietuvių autorių viršenybę; pastaraisiais metais su pagreičiu vykdomų potvarkių, menkinančių lietuvių kalbą ir istoriją, vis daugėja.

Reformų geranoriškumas niekaip neatspindi bent dviejų akivaizdžių naujovių: pirma, fakto, jog jos priimamos nesitariant su pačiais mokslininkais ir net prieš akademinės bendruomenės valią, antra, nenuneigiamos akivaizdybės, jog iš nacionalinės reikšmės institucijų planingai šalinama nuoroda į priklausymą tam, kas aiškiai apibrėžia lituanistikos ir apkritai lietuvių mokslo tyrimų lauką. Kas siekia iš visur eliminuoti žodį „lietuvių“ ar net „Lietuvos“, taip pat senovinius vietovardžius ir jų pagrindu daug metų egzistavusius vietų, įstaigų pavadinimus? Vieną rytą atsibundame ir po rekonstrukcijos neberandame unikalios „Sereikiškių parko“ pavadinimo, pakeisto „Bernardinų sodu“, kitą rytą vietoj Santariškių klinikos einame į tą patį pastatą, stebuklingu būdu virtusį Santaros klinikomis (ar lietuviškas vietovardis profanišku gestu pakeistas todėl, kad gydytojai vykdo kokią nors politinės santaros misiją?). Nejaugi Lietuvių kalbos centras išliks tik Kinijoje, nes protingam kinui nepaaiškinsi, kad eidamas studijuoti į kokį nors neaiškios kilmės kultūros tyrimų centrą iš tikrųjų būsi mokomas lietuvių kalbos? Ir apskritai – kam, koku tikslu nuspręsta ardyti jau daugelį metų logiškai ir tikslingai funkcionuojančius mokslo padalinius, kuriuos sukurti ir padaryti veiksmingus kainavo daug pastangų?

Neatmetant materialinės naudos, tokie poslinkiai atspindi esą nepriklausomos akademinės bendruomenės pajungimą ne nacionalinės, o viršnacionalinės arba, dar blogiau, tam tikrų interesų grupių politinės strategijos tikslams. Todėl neleisti šiam procesui įsivyrėti ir kuo greičiau depolitizuoti Lietuvos mokslą, meną ir visą kultūrą – neatidėliotinas uždavinys.

Probleminį klausimą galima kelti ir šiuo požiūriu: koku mastu valstybė turi teisę kištis į nepriklausomą mokslo ir meno sferą? Jeigu ji per ministerijas ir valstybės fondus skirsto visų mokesčių mokėtojų pinigus šių sferų sklaidai, koku mastu ji turi teisę diktuoti jų sąrangą, struktūrą ir tyrimo objektą?

Iki šiol tikėjome, jog valstybė pati savaime yra garantas, saugantis nacionalinius

mokslo židinius.

Net tada, kai, keičiantis valdžios partinei sudėčiai, kaskart (kas ketveri metai) subyrėdavo pradėti ilgalaikiai projektai – vis tiek vylėmės, kad įstatymu suteikta akademinė autonomija, nors ir vis labiau varžoma, neleis iš pagrindų keisti nacionalinės reikšmės prioritetų pakertant pačias institucinės sandaros šaknis. Klydome.

Manėme gyveną demokratėjančioje visuomenėje, kurioje diegiama laisvoji rinka, ir net kritikavome perdėtai liberalizuotą mąstymą, sudarantį sąlygas nesąžiningam piktnaudžiavimui įstatymų spragomis ir savivalei. Egzistuojanti savivalė naikina laisvės ir savarankiškumo suvoktį tada, kai – pakartosime banalų teiginį – supainiojami viešieji ir privatūs interesai, ir valstybė, užuot gynusi tą viešąjį interesą ir užtikrinusi teisingą gėrybių skirstymą, pradeda pati pelnytis iš privačių reikalų. Gal tai prasideda tada, kai koks nors ministras pradeda įsivaizduoti, jog „valstybė – tai aš“?

Ar tikrai Lietuvoje diegiamas liberalus rinkos modelis yra klasikinis, toks, koks egzistuoja Anglijoje ir JAV? Ne, nėra klasikinis. Tačiau mėgindami ugdyti tikrą demokratiją ir demokratines akademines tradicijas, turime jas grįsti teisingomis prielaidomis, ne kurdami keistą komunistinės priežiūros ir laukinio kapitalizmo kentaurą, bet remdamiesi – pirmiausia – Pirmosios Lietuvos Respublikos laimėjimais, lietuvių išseivių patirtimi okupacijos sąlygomis, ir tik tada – iš pasaulio margumyno – atsirinkti tai, kas labiausiai tinka.

Prisiminkime austrų ir britų sociologo ir ekonomisto, Nobelio premijos laureato Friedricho Augusto von Hayeko ištarą iš 1944 metais parašytos studijos „Kelias į vergiją“ (*The Road to Serfdom*), jog socialistinis centralizuotas ekonomikos planavimas veda į totalitarizmą. Žlugus pasaulinei komunizmo sistemai jo sukurta samprata, įrodanti, jog rinkos ekonomika yra vienintelis žmonijos raidos modelis, buvo pasitelkta Margaret Thatcher, ir ne tik. Galima teigti, jog ne F. A. Hayekas tapo pirmuoju britiškosios ekonomikos mesijumi, bet pati ilgametė demokratiška britų tradicija leido atsirasti tokiems mąstytojams, kaip jis, ir toliau galingai veikti laisvojo pasaulio raidą.

Į ką noriu atkreipti dėmesį? Visame pasaulyje garsūs Itono koledžas, Kembridžo ir Oksfordo universitetai – privatūs. JAV Jeilio, Harvardo universitetai – taip pat. JAV federalinė valdžia išlaiko pusiausvyrą ir leidžia valstijų bei privačių mokslo

institucijų įvairovę, nes suvokia laisvo akademinio mąstymo naudą. Kad ir kas atsitiktų, tų universitetų ir mokyklų ne tik nesujungsi tariamo optimizavimo pretekstu, bet ir negalėsi diktuoti mokslininko pasirinktos tyrimų krypties ar kitaip varžyti laisvių. Būtent todėl jie išlaiko aukščiausios prabos universitetinį lygmenį.

Tuo tarpu Lietuvoje visi universitetai yra valstybiniai, ir net privatūs iš dalies remiami valstybės. Šiuolaikinio meno centras, Nacionalinė Mikalojaus Konstantino Čiurlionio menų mokykla, Nacionalinė filharmonija, pagrindiniai teatrai, orkestrai ir t. t. – valstybiniai. Tarp jų nerasi nė vieno, kuris nesiskųstų nepakankamais ištekliais. Tragiška kultūros leidinių padėtis susiklostė dėl to, kad valstybė, kuri juos remia, nebemato ypatingo reikalo to daryti, todėl kasmet mažėja finansavimas. Pirmiausia dotacijų neteko „Naujoji Romuva“, ir nežinia, kas laukia kitų bado režimu gyvuojančių prioritetinių leidinių – „Naujojo Židinio-Aidu“, „Kultūros barų“, „Metų“, „Literatūros ir meno“, „7 meno dienų“, „Šiaurės Atėnų“ ar „Muzikos barų“. Suprantama, jog iš prenumeratos leidiniai neišsilaikytų, o nutrūkus valstybės finansavimui, jiems bus reikalingas privatus rėmėjas. Tai, beje, liečia ir „Pasaulio lietuvių“, kuris taip pat remiamas Lietuvos Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo. Kitaip sakant, visi pagrindiniai mokslo, meno ir kultūros židiniai yra remiami valstybės, bet nepakankamai, o nesibaigiančių reformų fone yra permanentiškai pakibę ties uždarymų ar pertvarkymų riba.

Ar F. A. Hayeko modelis pritaikomas Lietuvoje?

Prisiminkime tarpukarį. Leidiniai buvo ne tik privatūs, bet ir aiškios pakraipos. Juos leido tautininkai, komunistai, ateitininkai, tautinės bendrijos ir kas tik nori, tarp savęs kovojo dėl idėjų. Atkurtieji ar nauji leidiniai dabartiniais laikais ima prarasti savo idėjų lauką, tampa mišrūs ir be aiškios krypties (išskyrus specializuotus kritikos žurnalus), turi konkuruoti su internetu svetainėmis, todėl praranda skaitytoją ir valstybės dėmesį. Vis dėlto negalima šio proceso palikti savieigai. Kitas iškilus pavyzdys: JAV lietuvių intelektualai sugebėjo privačiai išleisti beveik 40 tomų Bostono enciklopediją. Kitų gausių privačia iniciatyva atliktų to laikotarpio švietimo darbų, leidybos, fondų veiklos Lietuvoje ir pasaulyje čia ir nesuminėsi.

Kas pasikeitė atkūrus nepriklausomybę? Atsiradus didžiulėms daugiausia užsienio kilmės monopolijoms, biurokratinis aparatas ne tik neišnyko, bet ir pagausėjo, žlugdydamas smulkųjų ir vidutinį verslą; iš sovietmečio paveldėta valstybės

kontrolė neišnyko, o prancūziškasis nuo Liudviko XIV laikų suvešėjęs etatizmas triumfuoja. Negana to, įsivyravo nesuprantama visais atžvilgiais praktika, kai vietiniai verslininkai ir užsienio investuotojai savo pinigus pasilieka sau, o visais prieinamais būdais naudojami galimybe gauti valstybės ir ES paramą. Gausėjant emigracijos mastams, valstybė įpareigota remti ir išėivius, ir visus įmanomus globalius projektus. Susidaro užburtas ratas, kai emigrantai tampa privilegijuoti Lietuvos piliečių atžvilgiu. Galima būtų pateikti daugybę šokiruojančių pavyzdžių, kaip turtuoliai (pirmiausia vietiniai) stekena vos pragyvenančių lietuvių sudėtą valstybės išdą savo ir „pasaulio“ reikmėms, ką jau kalbėti apie daugybę smulkesnių interesantų, apspitusių valstybės kišenę. Kaltinti dėl to jų neišėina, nes ne visiems yra gėda leisti savo pinigus viešajam interesui ginti tada, kai kiti juos tiesiog pasiima gausybe sugalvotų būdų; visi supranta, kad sistema visus įsuka į ydingą ratą, o gal tiesiog pasyviai laukiama, kada gi ši piramidė sugrius. Padėtis visiškai neadekvati, nes sukurta sistema sukuria greitą valstybės išteklių drenavimą ten, kur galėtų grįžti net su kaupu žmonėms.

Tatai nereikiška, kad reikia viską privatizuoti, anaipatol. Visi trokšta gauti nacionalinės reikišmės statusą ir būti remiami valstybės. Sudėtinga ekspertų komisijoms nuspręsti, kas ko vertas. Vis dėlto apsispręsti, kas yra nejudinamai prioritėtinis finansuojamas dalykas, o kas galėtų būti perleista privačiai iniciatyvai, reikiėtų. Aiškiai subalansuoti valstybės reguliuojamus santykius ir privatųjį interesą, idant nesikartotų tokie recidyvai, kaip mėginimas iškraustyti iš pastato Vrublevskių biblioteką, kuri testamentu šeimos buvo padovanota miestui su sąlyga, kad liks Vilniui.

Žinoma, F. A. Hayeko laikais nebuvo interneto, tokio masto globalizacijos ir tarptautinių korporacijų milžinių. Tačiau esmės tai nekeičia, nes esminis klausimas išlieka: dėl ko kas nors steigiama? Koks konkrečios institucijos tikslas (ne programinis, bet faktinis)? Nei privati, nei valstybinė nuosavybė negali būti suabsoliutinta, nes niekas nėra tobulas. Reikia mechanizmų, kurie užtikrintų šių sandų pusiausvyrą, o jų veikimą laiduotų natūraliai iš vidaus poreikio išaugantis bendruomenės susitarimas. Kitaip sakant, akademinę laisvę garantuoja sveiko proto, akademinės sąžinės, pakankamai lanksčių valstybės įstatymų ir į kultūrą orientuoto verslo sandrauga.

Galima remtis ir anglosaksiškąja tradicija, kai ryšiai su baigusiais universitetus žmonėmis nenutraukiami, o visą gyvenimą su jais palaikomi, jiems siunčiami biuleteniai apie universitetų veiklą. Tokiu būdu alumnai skatinami remti savo

alma mater. Jei remi mokslą ir meną, mokesčiai nurašomi.

Padėtį turėtų pagerinti seniai laukiamas Mecenavimo įstatymas, kurį gegužės 24 d. priėmė Lietuvos Respublikos Seimas. Kultūros ministerijos pranešime spaudai skelbiama:

„Įstatymas įteisins mecenato statusą, padės formuoti mecenavimo kultūrą, skatins privačias iniciatyvas kultūros ir meno plėtrai bei sudarys palankias sąlygas remti visuomenei svarbius kultūros, meno bei kitų sričių projektus.

Lietuvoje yra sudarytos mokestinės sąlygos remti kultūros, sporto ar kitas visuomenines iniciatyvas, tačiau nėra reglamentuotas sąvokos „mecenatas“ vartojimas. Mecenavimo įstatyme pirmą kartą apibrėžtas mecenato statusas, mecenuojamų projektų kriterijai ir esminės sąlygos. Jų atitiktį įstatymo reikalavimams vertins Mecenavimo taryba, kurią sudarys asmenys, atstovausiantys valdžios institucijoms, kultūros ir verslo sritims. Siūloma įtvirtinti du mecenavimo lygius. Jeigu asmuo suteikia paramos už daugiau nei 1 mln. eurų, tai leidžia jam pretenduoti gauti nacionalinio mecenato statusą. Savivaldybės mecenato vardas būtų suteikiamas, jeigu parama vienai iš savivaldybių siektų daugiau kaip 250 tūkst. eurų. Numatoma, kad mecenatais galės tapti tiek fiziniai, tiek ir juridiniai asmenys, turintys nepriekaištingą reputaciją. Jie taip pat galės naudotis visomis mokestinėmis lengvatomis, kuriomis naudojasi ir labdaros ir paramos davėjai. Numatoma, kad nacionalinio mecenato ženklas kasmet būtų įteikiamas sausio 25 d. (Gedimino laiškų dieną). Įstatymas įsigalios 2018 m. rugsėjo 1 d.“

Tačiau jau dabar šis įstatymas vadinamas deklaratyviu, nes lauktų papildomų mokesčių lengvatų ir kitokio skatinimo mechanizmo nenumatyta, nei jau yra pernai įsigaliojusiam Paramos ir labdaros įstatyme. Tad bandykime atsakyti į klausimą: kodėl vėl imituojama reforma ir sąžiningai dirbantys nepakeliamais mokesčiais apkrauti Lietuvos piliečiai negali gauti gražos iš jų remiamų pasiturinčių ir turtingais bei labai turtingais tampančių žmonių, kuriems įstatymu sukurta nepalanki rėmimo sistema? Gal galėtų ne tik Seimo opozicija reikalauti iš naujo svarstyti Mecenavimo įstatymą įtraukiant į pataisas esmines mokesčių lengvatas, bet ir pasaulio lietuviai, remdamiesi gerąja praktika, skatinti stambųjį mecenavimą konkrečiais pasiūlymais? Neoptimizavus mokslo ir meno valstybinio ir privataus sektoriaus santykio, tolesnė Lietuvos kultūros raida pasmerkta

skausmingam vegetavimui ir galimam išnykimui. Be abejo, ši situacija laikytina rimta grėsme ne tik kultūros tęstinumui, bet ir nacionaliniam saugumui.

pasauliolietuvis.lt

Mielai pasidalysime svetainėje skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

„Lietuvybė pasaulyje“